

*Sergej Vrišer, Maribor***PRED STO LETI
SE JE RODIL FRANJO BAŠ**

Nekaj spominov

O Franju Bašu je bilo po njegovi prezgodnji smrti leta 1967 veliko napisanega. Posebej poglobljena je študija Baševega sopotnika in prijatelja Janka Glazerja v Časopisu za zgodovino in narodopisje iz leta 1969. Če k tej primaknemo še izčrpno Baševo bibliografijo Ivanke Žmavc-Baranove, se bo tudi tisti, ki Baša dotlej ni poznal, prepričal, da je bil izjemna osebnost.

Pričujoče pisanje seveda nima namena ponavljati, kaj vse je Franjo Baš pomenil kot geograf, zgodovinar, etnolog in muzealec. Gre za skromnejši prispevek, bolj pripoved, kako sem Franja Baša doživljal od svojega otroštva do let, ko sem bil kakor Baš tudi sam v muzejskem poklicu.

Za Franja Baša sem vedel, odkar sem kot šolar z očetom nedeljo za nedeljo zahajal v stari mariborski muzej v Cankarjevi ulici. Najprej sem si zapomnil, da skrbi Baš za vse tiste zanimive in tudi skrivnostne muzejske predmete, pozneje tudi, da vodi izkopavanja, kjer so prišla na dan davna grobišča, in slednjič, da preureja mariborski grad v muzej.

Eden zgodnjih spominov se navezuje na naše sosede in hišne prijatelje v Maistrovi ulici, na družino igralca Hinka Nučiča. Pri njih je v dvajsetih letih stanovala simpatična dijakinja učiteljšča Miša Krašovec, pozneje profesorica, žena primarija dr. Emana Pertla in sva-

kinja Franja Baša. Maribor je bil takrat majhno gnezdo, v katerem si si zapomnil vsak nov obraz, še posebej, če je kot profesor izstopal iz vrste okorelih veličin. Tako ni bilo nič nenavadnega, če so se o Bašu z zanimanjem pogovarjali tudi pri naših sosedih.

Pozneje sem Baša spoznal iz šole. Obiskoval sem vadnico moškega učiteljišča, osnovnošolci pa smo morali pozdravljati tudi profesorje, ki so poučevali učiteljiščnike. Baš je izstopal od drugih, ker je bil pogosto športno oblečen, nosil je športno čepico, pozneje tudi baretko, nasploh se mi je zdel dinamičen, odločen in strog. Tak je v resnici tudi bil, zato naj vpletam tukaj nekaj spominov, ki mi jih je o njem pripovedoval njegov dijak Maks Kavčič, poznejši akademski slikar in Bašev prijatelj. Baša so se radi spominjali številni njegovi učenci, a nihče ga ni tako intenzivno podoživljal in neponovljivo interpretiral kot Kavčič. Posebej slikovito je znal pričarati vzdušje pri Baševih urah in spraševanjih. Profesor je imel navado, da jo je še pred poukom mahnil na sprehod v mestno okolico, včasih tudi na Urbana. Razgret od poti in vtisov, ki si jih je spotoma nabiral, je nato v razredu trčil na brezbrizne in zaspane dijake. Razumljivo je temu ustrezno ukrepal: zasul jih je s pravicato točo vprašanj, spraševal jih je po več hkrati in pričakoval, da mu bodo z enako prožnostjo tudi odgovarjali. Večini od njih je pri tem vzelo sapo, pogosto tudi Kavčiču. Baš je sicer vedel, da je fant bister, kadar pa se je z odgovorom obotavljal, ga je profesor prehitel, češ da že po tem, kako vstaja, vidi, da ne zna. Baš ni prenesel nelogičnega mišljenja in tudi ne, če vprašani snovi ni znal povezati s sočasnimi dogajanjem in primeri na drugih področjih. Kavčič se je spominjal prav dramatičnega disputa med ravnateljem in profesorjem coram publico; šlo je za ocene nekega dijaka, ko je Baš dosledno vztrajal pri svojem gledanju. To je bilo v bistvu njegovo slovo z moškega učiteljišča. Ko je zapustil šolo in se je začenjala njegova arhivarska in muzealska pot, so si nekateri oddahnili, večina dijakov pa je pomnila njegove ure do poznih dni, mnogi so ga posnemali in spoštovali.

Iz Baševih zgodnejših muzejskih let so mi ostala v spominu arheološka izkopavanja v tedanji Koroščevi ulici. Odrasli in otroci smo večkrat postajali ob odkopanih grobiščih, kjer se je med kopači tudi ob deževnih dneh sukal Baš. Pogosto je komu zavzeto razlagal o pravkar odkopanih posodah in žarah.

Iz tistih dni se spomnim tudi karikature Franja Baša, ki jo je leta 1936 za Jutro odlično naslikal Tošo Primožič. Ne le da je upodobljenca dobro zadel, ampak ga je umestil med arheološke in tehnološke ostaline, za katere je Baš takrat Maribor dodobra ogrel. In ko smo že pri upodobitvah, naj omenim še Bašev portret, ki ga je leta 1940 izdelal Matej Sternen v času, ko je poslikaval oboke kleti mariborskega gradu. Kot se spominja dr. Angelos Baš, naj bi oče le še kakšnih dvakrat poziral slikarju, pa bi bil portret gotov. Tako pa je slika v bistvu nedokončana, vendar pa v nekakem sfumatu dovolj dobro razkriva Baševe značilne obrazne črte.

V tridesetih letih se je začela Baševa najpomembnejša mariborska akcija – preselitev muzeja v mariborski grad. Javnost je z zanimanjem spremljala prenavljanje častitljive arhitekture; o tem se je sicer veliko pisalo, ljudje pa vendarle niso poznali vseh ovir, s katerimi se je moral spopadati avtor zamisli o novem muzejskem grajskem poslanstvu. Dandanašnji se nam zdi povsem razumljivo, da je v gradu muzej. Takrat pa so krožili najrazličnejši načrti, razmišljali so, da bi v stavbo preselili magistrat, celo policijsko kasarno, govorili so o nekakšnih dozidavah in še kaj.

Soseda mariborskega gradu je stara realna gimnazija na današnjem Maistrovem trgu. Ko se je začela prenova gradu, smo dijaki med odmori pogosto uhajali v grad in opazovali, kako so v razstavne dvorane prinašali muzejske predmete. Baš je bil nenehno navzoč: do ločal je, kam naj kaj postavijo in največkrat je tudi sam poprijel pri prenašanju pohištva, kipov in arheološke keramike. Poglavje zase je bilo urejanje prostorov: stari muzejski sodelavci so radi samozavestno pripovedovali, kako so z ravnateljem sooblikovali sprehod od prazgodovine do našega stoletja. Pravili so, da je imel Baš celotno zasnovo muzeja v glavi, včasih je prvotno postavitev spremenil, nekaj dodal ali prestavil. Vse pa je potekalo naglo in vendar s premislekom. Še danes je koncept mariborskega muzeja v poglavitnih črtah takšen kakor za Baševih dni. Predvsem je imel Baš zanesljiv občutek, kaj sodi v kak prostor. Ni mu šlo le za sklenjen prikaz in smiselno povezovanje arheologije, etnologije in kulturne zgodovine, ampak je pri tem upošteval tudi arhitekturno danost gradu – obokani mezzanin, razsežno loggio, slavnostno dvorano, rokokojsko stopnišče in grajsko dvorišče, ki je rabi-

lo za lapidarij. Zavedal se je, da opravlja muzej funkciji mestne in pokrajinske ustanove – muzeja Podravja in Pomurja. Naziv »pokrajinski muzej« je bil takrat še nov in prav v mariborski postavitvi se je pokazala njegova upravičenost.

Franjo Baš je imel pri zahtevnem delu na voljo le peščico pomočnikov. Iz priučenih ljudi pa je znal vzgojiti prave muzealske gorečnejše in še v mojih časih, ko smo snovali kakšno preureditev, si ta ali oni ni mogel kaj, da ne bi pripomnil: »Baš pa si je to drugače zamislil...« Pogosto je potem res tudi ostalo po starem.

Mariborski grad je bil, preden je postal muzej, po svoji namembnosti pravcato sračje gnezdo: v njem so bila stanovanja, mehanična delavnica, kletna restavracija pa ljudska točilnica, trgovine in seveda v grajski dvorani kino. Pri tem je posebej trpelo grajsko stopnišče, ki je vodilo k dvorani, številni kipci so bili polomljeni, z zunanje strani pa je bil grad popisan z reklamami. Z novo namembnostjo stavbe se je marsikaj spremenilo, odločilno so ji vrnili izvirno podobo in jo po okusu predvojnega časa nekoliko posodobili. Resda je v gradu ostalo nekaj lokalov, predvsem se je zdelo smiselno, da je v njem turistična agencija Putnik, ostala je tudi restavracija Grajska klet. Po njeni izselitvi po drugi vojni pa je Franjo Baš za muzej pridobil tudi kletne prostore: dal je odstraniti vso gostinsko ureditev in zazidati dimnike, saj je muzej nujno potreboval depoje, vse bolj pa je zorela tudi misel, da bi kdaj pozneje v kleti uredili tudi zbirke.

V naslednji sklop se zaokrožujejo spomini na Franja Baša iz mojih študentskih časov. Ko sem se po ovinkasti poti slednjič odločil za študij umetnostne zgodovine, sem imel za seboj težka leta vojne in udiranja v tehniški službi, ki mi ni ležala. Študija sem se oklenil z resničnim veseljem, pri tem pa sta mi bila zgled predvsem profesorja dr. France Stelè in Franjo Baš. Prvi me je pritegnil s svojo razgledanostjo, značilno umirjenostjo in človeško toplino. Pri predavanjih Franja Baša, predaval je muzeologijo in spomeniško varstvo, pa se mi je zdelo, da poslušam razširjeno zgodbo o nastanku in rasti mariborskega muzejstva. Baš je bil prvi predavatelj novega predmeta na umetnostno-zgodovinskem oddelku. Kakor nekoč France Stelè je tudi on prihajal iz prakse, ki je bila hkrati muzealska in konservatorska. Drugo z drugim je bilo takrat tesno povezano, povrhu pa je Baša s Steletom vezalo še

tesno sodelovanje in prijateljevanje. Prepričan sem, da bi primernejšega strokovnjaka za novi predmet v tistem času ne mogli najti.

Baševa predavanja so v prvi vrsti slonela na praktičnih primerih in nasvetih, pri tem pa seveda ni zanemarjal osnovnih črt zgodovine muzealstva in spomeniške službe. Nasprotno, napisal je prav izčrpen historiat razvoja avstrijske Centralne komisije, ki je botrovala tudi prvim zarodkom slovenskega spomeniškega varstva.

Dandanašnja univerzitetna predavanja nimajo pravšnje teže, če niso podprta s kar se da razčlenjenimi teorijami. Tam v petdesetih letih pa sta muzeologija in konservatorstvo temeljila predvsem na praktičnih napotkih za osnovno obvladovanje obeh strok. Bolj kot teoretično znanje je bilo pomembno, da kot kustos ali konservator obvladaš kritične situacije, ki jih je bilo v muzejih in na terenu na pretek. Številni muzealci se ogrevajo za nove, sodobnejše postavitve in tarnajo, kaj vse bi postorili, ko bi jih ne ovirale skrbi okoli vzdrževanja nesrečnih in za moderne muzeje neprimernih zgodovinskih stavb. V našem času pa se je zdelo samoumevno, da je bil muzealec hkrati zavzet za spomeniško varstvo. V to smer sta nas vzgajala Stelè in Baš in tudi zase lahko trdim, da sem bil vseskozi po miselnosti in dejanjih hkrati muzealec in konservator.

Nekaj spominov na Baševa predavanja. Govoril je v kratkih, odrezanih stavkih in največkrat so bile njegove besede že kar definicije problema, ki ga je želel predstaviti. Seveda je pogosto omenjal lastne izkušnje in posebej dobro se mi je zdelo, kadar je začel: »Vzemimo za primer Maribor...« O Mariboru in njegovem muzeju je bilo v resnici kaj povedati. Ko danes razmišljam o Baševi vnemi za pridobitev in veljavo mariborskega gradu, recimo temu kar »boj za mariborski grad«, se vživljam v poti, ki jih je Baš moral ubirati do vseh mogočih veljakov. Zvenelo je prav zabavno, v resnici pa je bilo smiselno in premišljeno, ko nam je pravil, kako je namesto »antišambriranja« po raznih predsobah stopil do odgovornih gospodov kar v času, ko so malicali po raznih mariborskih lokalih, denimo pri Zamorcu, pri Orlu, pri Grozdu in še kje. Marsikaj je tako dosegel v prijateljskem pogovoru in brez poklonov.

Zanimiva in v bistvu pravilna je bila tudi Baševa trditev, da muzej ni raziskovalni inštitut in tudi ne šola. Je od vsakega nekaj in obenem spomeniškovarstvena ustanova. Muzealec in konservator naj bi

se o vsakem problemu prepričala sama in na licu mesta, terensko delo naj bi bilo neločljivo povezano s kabinetnim. O tem, da naj strokovnjak, če je potrebno, tudi kje kaj poprime, pa je sam dokazal in zdelo se mu je razumljivo, da bodo tudi njegovi učenci znali zavihati rokave.

Pri predavanjih nas je Baš seznanil tudi z najosnovnejšimi metodami restavriranja. Vedel je sicer, da sodijo zahtevnejša popravila v roke poklicnih restavradorjev, nekakšno prvo pomoč pa naj bi obvladali tudi kustosi. Zapomnili smo si »petrolejsko renesanso,« kot je sam pravil najpreprostejšemu preganjanju črvojednosti, pri čemer je imel seveda v mislih tudi nadaljnje in učinkovitejše ukrepe.

Kako tesno je Baš povezoval muzealstvo in spomeniško varstvo, smo se prepričali na ekskurzijah po stari Ljubljani. Spotoma nas je opozarjal na relikte, ki bi že davno sodili pod muzejsko streho, obenem pa mu ni ušlo, kako vlaga načenja staro zidovje, kjer so z neustreznim prizidkom skazili hišno fasado, omenjal je trgovinske izveske, ulične nasade in tako naprej. Največkrat se je tak sprehod razvlekel daleč čez predavateljsko uro, povedal pa nam je več kot suhoparno kabinetno dociranje.

Čez leta, ko sem sam vodil stolico za muzeologijo in konservatorstvo na filozofski fakulteti, sem se spet in spet spomnil Baševih predavanj. Nekaj misli sem mu posvetil že v svojem nastopnem predavanju, kot resničnega pionirja v obeh strokah pa sem ga omenjal leto za letom na začetku predavanj. Muzeografijo, torej praktične nauke in napotke v muzealstvu, so vse bolj spopolnjevale teorije francoskih, vzhodnonemških, čeških pa angleških in še kakšnih muzeologov, v spomeniškem varstvu pa poleg direktiv raznih »kart« – atenske, beneške, amsterdamske in še katere – prav tako dogme z Zahoda in Vzhoda. Posebno poglavje smo odmerjali tudi muzejem bodočnosti, do danes pa je marsikatera vizija iz tistih dni že postala splošna muzejska praksa. Slej ko prej pa Baševe prvinske misli o muzejstvu in spomeniškem varstvu niso izgubile veljave.

Še naprej ostaja Franjo Baš zgled za slovenske muzealce in konservatorje. Ne »neki« Baš, ampak kot osebnost, ki je bila v mnogočem na ravni Franceta Steleta, saj sta oba moža pionirsko udeležena vednost o naši dediščini v konkretnih akcijah varovanja in s pisano besedo. Še zdaj ju vidim takole terensko pripravljena, v pumparicah, s

pelerino, športno kapo, palico in z nahrbtnikom, kako hitita na prvi jutranji vlak in nato peš, eden navkreber k samotnim cerkvam, drugi k drčam, mlinom in starim plavžem.

Kot muzealcu mi je bilo dano, da sem skoraj desetletje deloval v stroki sočasno s Franjem Bašem. V mariborskem muzeju sem se seznanil z njegovim konceptom muzejske ureditve in tudi spoznal, kolikšno spoštovanje so imeli pred njim Bašev naslednik in prijatelj Bogo Teply in še posebej Baševi nekdanji sodelavci. Tudi sam sem se navzel tega respekta in le previdno izpeljeval manjše ureditvene korekture. V bistvu vsebinsko tudi ni bilo kaj spreminjati, saj je Baš domiselno načrtoval itinerarij skozi muzej in smotrno povezal prehode iz zbirke v zbirko. Tudi ko smo pozneje področja zbiranja in prezentacije nekoliko razširili, smo še zmeraj ravnali v duhu Baševe zasnove. In tako je pravzaprav še danes, ko v mariborskem muzeju razmišljajo o novih, po sedanjih muzejskih predstavah pomejenih realizacijah. Potrebe in želje po prenovi seveda razumem, zavedam pa se vseh ovir in dilem, ki jih bo snovalcem povzročala historična stavba in ki jih je poznal že Baš, a jih je znal smiselno premostiti, tako da je grad integralno vključil v muzejsko pripoved. Njegova arhitektura se bo v muzejski dialog vpletela tudi v prihodnje.

Pri svojem delu v muzeju sem pogosto trčil na probleme, ki jih nisem znal razvozlati, ne da bi se odpeljal v Ljubljano k Franju Bašu, takratnem ravnatelju Tehniškega muzeja Slovenije, in ga poprosil za nasvet. Čeprav je bil sredi načrtov za novo ustanovo in so se pred njim odpirala vedno nova področja zbiranja in raziskovanja, ga je mariborski muzej še vedno močno zanimal. Še naprej je imel v spominu sleherni kotiček grajske stavbe. In če si ga o čem povprašal, je naravnost izstrelil, v kateri sobi in celo omari je kaj shranjeno, vedel je, od koga je muzej kak predmet pridobil, zraven pa je navrgel še to in ono o bivšem lastniku, ki ga je osebno poznal.

S profesorjem Bašem in Marjanom Vidmarjem, poznejšim Baševim naslednikom v Tehniškem muzeju, sem opravil tudi nekaj terenskih poti. Posebej mi je v spominu, kako smo oktobra 1954 pešačili iz Slovenske Bistrice v Poljčane in si pri tem ogledovali mline na veter. Med potjo je Baš pripovedoval o vsem mogočem: omenjal je arheologijo tega predela, kmečka poslopja, orodja, potem spet kakšno

narečno posebnost, vedel je celo, kje so se urili avstrijski dragonci, ki so bili stacionirani v Slovenski Bistrici. Podobno je bilo, ko smo obiskali Kropo, da ne omenjam mednarodnega kongresa konservatorjev leta 1955, ki je potoval po vsej Sloveniji in je Bašu pripadla vloga pomembnega povezovalca pri spoznavanju spomenkov različnih strok. Tudi v jugoslovanskem okviru je Baš užival ugled strokovnjaka, saj je znal ubirati prave strune prepričljivosti.

Mnoge poti je Franjo Baš opravil v družbi z dr. Francetom Steletom in mariborskim kanonikom dr. Alojzijem Ostrcem, zagretim ljubiteljem umetnosti. Ko je šlo za reševanje starih železarskih naprav, se je Baš na Ravnah na Koroškem sestajal z dr. Francem Sušnikom in Bogom Teplyjem. Včasih sem imel priložnost prisluhniti pogovorom teh razumnikov: ob tehtni strokovni besedi se je sproščal tudi humor, ki ga je podžigala dobra kapljica, ne da bi ogrozila ugled teh osebnosti. Suvereno so znali združevati koristno s prijetnim, a šele potem, ko je bilo kaj dorečeno, opravljeno in ohranjeno za trajnost...

Maribor, Ptuj, Bistra pri Vrhniki, Kropa, Ravne na Koroškem in še bi lahko naštevali. Po vsej Sloveniji so razsuti spomeniki ustvarjalnosti Franja Baša.